

بسم الله الرحمن الرحيم

www.ketab.ir

- مفهوم و حجیت
مذاق شریعت
در فرآیند استنباط احکام فقهی

موضوع:
فلسفه فقه و حقوق: ۱۴ (فقه و حقوق: ۳۴۲)

گروه مخاطب:
- تخصصی (طلاب، دانشجویان، پژوهشگران و اساتید حوزه و دانشگاه)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۲۰۰۰
مسلسل انتشار (چاپ اول و باز چاپ): ۵۰۸۶

علی‌شاهی، ابوالفضل، ۱۳۵۶ -
مفهوم و حجیت مذاق شریعت در فرآیند استنباط احکام فقهی / ابوالفضل علی‌شاهی - قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و
نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۹۰.
[۴۵۲] ص. - مؤسسه بوستان کتاب: ۲۰۰۰ (فقه و حقوق: ۳۴۲، فلسفه فقه و حقوق: ۱۴)

ISBN 978-964-09-0948-5 - ۸۴۰۰ تومان

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.
ص.ع. به انگلیسی: Abolfazl Alishahi. The concept and credibility of religion's manner in
the process of Fiqh dictums deduction

کتاب‌نامه: ص. [۴۰۱] - [۴۲۱]؛ همچنین به صورت زیرنویس.
نمایه.

۱. مذاق شریعت (اصول فقه). ۲. فقه، مقاصد. ۳. فقه، تفسیر و استنباط. ۴. حجیت (اصول فقه). ۵. ادله
(فقه). الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب. ب. عنوان.

۲۹۷/۳۰۲

۷ م ۸ ع / ۲ / ۱۶۶ BP

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۲۵۴۲۴۲۲

۱۳۹۰

مفهوم و حجیت

مذاق شریعت

در فرآیند استنباط احکام فقهی

دکتر ابوالفضل علی‌شاهی
استادیار دانشگاه یاسوج

بوستاق
۱۳۹۰

مفهوم و حجیت مذاق شریعت در فرآیند استنباط احکام فقهی

- نویسنده: دکتر ابوالفضل علی شاهی
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
- (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)
- لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۰ • شمارگان: ۱۰۰۰ • بها: ۸۴۰۰ تومان

تمامی حقوق © محفوظ است

printed in the Islamic Republic of Iran

- دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفاییه)، ص پ ۳۷۱۸۵ / ۹۱۷، تلفن: ۷۷۲۱۵۵-۷، فکس: ۷۷۲۱۵۴، تلفن پخش: ۷۷۲۲۲۶
- فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)
- فروشگاه شماره ۲: تهران، میدان فلسطین، خ طوس، کوچه تبریز، پلاک ۳۰، تلفن: ۰۹۳۹۵۹۹۲۰۸۹-۸۸۹۵۶۹۲۲
- فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع یاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۲۲۳۳۶۷۲
- فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۲۲۲۰۳۷۰
- فروشگاه شماره ۵: اصفهان، میدان انقلاب، جنب سینما ساحل، تلفن: ۲۲۲۱۷۱۲
- فروشگاه شماره ۶ (ویژه جوانان): قم، ابتدای خیابان شهدا، تلفن ۷۸۳۷۱۰۲
- پخش پکتا (پخش کتب اسلامی و انسانی)، تهران، خ حافظ، نرسیده به چهار راه کالج، نش کوچه بامشاد، تلفن: ۸۸۹۴۰۳۰۳

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: <http://www.bustaneketab.com>

با تقدیرانی از همکارانی که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

• اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب: جواد آهنگر • سرور استار: ابوالفضل طریقه‌دار • ویراستار: محمد حاجی رحیمی • نمایه‌ساز: فرج‌الله جهان دوست • چکیده عربی: خلیل المصامی • چکیده انگلیسی: رحیمی ناوری • فیبا: مصطفی محفوظی • مسئول واحد حروف‌نگاری: احمد مؤتمنی • اصلاحات حروف‌نگاری: منا جمیل‌پور، فاطمه جعفری و حسین محمدی • صفحه‌آرایی: عزیزه همتی و احمد مؤتمنی • کارشناس و کنترل نمونه‌خوانی: محمدجواد مصطفوی • نمونه‌خوانی: سید کاظم رضوی • ابراهیم بیشگویی و هادی شاهرودی • بازخوانی نهایی متن: بیژن سهرابی • نظارت و کنترل آماده‌سازی: ولی قربانی • کنترل فنی صفحه‌آرایی: سیدرضا موسوی‌منش • کارشناس طراحی و گرافیک: مسمود نجابتی • طراح جلد: هادی معزی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی • اداره آماده‌سازی: حمید رضا تیموری • اداره چاپخانه: مجید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی.

فهرست مطالب

۱۹ ..... پیش‌گفتار

بخش اول:

کلیات (واژه‌شناسی موضوع)

۲۷ ..... فصل اول: چیستی مذاق شریعت

۲۷ ..... مبحث اول: بررسی مذاق از نگاه واژه‌شناسی

۲۷ ..... گفتار اول: واژه‌شناسی لغوی مذاق

۲۹ ..... گفتار دوم: کاربرد مذاق در قرآن

۳۲ ..... مبحث دوم: بررسی واژه شرع

۳۲ ..... گفتار اول: واژه‌شناسی لغوی شرع

۳۵ ..... گفتار دوم: شرع در اصطلاح

۳۶ ..... گفتار سوم: تفاوت شرع و اصطلاح‌های مشابه

۴۰ ..... گفتار چهارم: تعریف مذاق شریعت

۴۰ ..... گفتار پنجم: جای‌گاه بحث مذاق شریعت در علوم

۴۱ ..... مبحث سوم: تاریخچه مذاق شریعت

۴۱ ..... گفتار اول: مذاق شریعت از منظر اهل سنت

۳. کلیت داشتن..... ۱۲۳
۴. دائمی بودن..... ۱۲۴
۵. استثناپذیر بودن..... ۱۲۵
۶. انتزاعی بودن..... ۱۲۶
۷. نماینده ارزش‌های حاکم بر نظام حقوقی اسلام بودن..... ۱۲۶
- فصل ششم: مذاق‌های پیشنهادی فقیهان در ابواب کتاب‌های فقهی
- مبحث اول: ابواب عبادات..... ۱۲۷
۱. واجب نبودن نماز بر مرده‌بی‌احترام از جهت غسل، کفن و خاک‌سپاری..... ۱۲۸
۲. بستن کردن به ساتر بودن در کفن..... ۱۲۹
۳. پرهیز از تماس زن و مرد نامحرم با یکدیگر تا حد امکان..... ۱۳۰
۴. تلاش مکلفان برای تصحیح نماز و برهم‌نزدن آن..... ۱۳۰
۵. تقدم پوشش شرمگاه بر رعایت قبله و مانند آن..... ۱۳۱
۶. بهتر بودن اعاده نماز خوانده‌شده در پوشش نجس..... ۱۳۲
۷. راضی نبودن شارع به ایجاد محرمات در خارج..... ۱۳۳
۸. اجتماع مسلمانان از بزرگ‌ترین خواسته‌های شارع..... ۱۳۴
۹. اهتمام به دوری جستن از شراب..... ۱۳۴
۱۰. حرام بودن تضييع حقوق شایسته اشخاص..... ۱۳۵
۱۱. انفال راهی برای برآورده کردن نیاز بشر..... ۱۳۵
۱۲. آسان‌تر نبودن افطار بر حرام نسبت به افطار بر حلال..... ۱۳۶
۱۳. اهمیت نبودن کفن از ابریشم، خوراکی و نجس..... ۱۳۶
- مبحث دوم: ابواب معاملات..... ۱۳۷
۱. پیروی حرمت ازدواج از نسب عرفی..... ۱۳۷
۲. عدم تمایز میان معاملات، اجاره و ازدواج سفیه در بطلان..... ۱۳۸

۳. اقدام عدول مؤمنان به کارهای دارای رجحان، در صورت دست‌رسی نداشتن به حاکم... ۱۳۹
۴. جایز نبودن خرید و فروش اشیای دارای منفعت حلال و حرام به قصد منفعت حرام..... ۱۴۰
۵. خیار نبودن بیشتر دادوستدها..... ۱۴۱
۶. روا نبودن شرط بقای شکل بُت، در معامله بر جنس بُت..... ۱۴۱
۷. اهتمام به آبروی مؤمنان و جایز نبودن غیبت در صورت شک در تجاهر به فسق..... ۱۴۲
۸. جایز نبودن خیانت در اموال سلطان..... ۱۴۳
۹. تبلیغ و کسبش احکام اسلام و هدایت بشر به هر وسیله ممکن..... ۱۴۳
۱۰. جایز نبودن گرفتن مزد بر واجبات خواسته شده از سوی شارع به گونهٔ مجانی..... ۱۴۴
۱۱. لزوم وجود عدالت برای شخص در جای‌گاه سرپرستی مردم..... ۱۴۶
۱۲. مرجعیت طفل نابالغ با وجود دیگر شرایط..... ۱۴۶
۱۳. برعهده نگرفتن امور مربوط به مردان به وسیلهٔ زنان..... ۱۴۷
۱۴. حرمت افکندن فرد ناآگاه از حکم و یا موضوعی در کار حرام..... ۱۴۸
۱۵. نبودن پدیداری فرآورده‌ها از اسباب تملک آن‌ها..... ۱۴۹
۱۶. صحت عقد کودک توسط حاکم شرع..... ۱۴۹
۱۷. گرفتن مال از غاصب به سخت‌ترین احوال..... ۱۵۰
۱۸. بار شدن احکام ظاهری مالیت بر خوک و خنزیر و مانند آن‌ها برای حفظ نظام..... ۱۵۰
۱۹. دور بودن مرجعیت از آورندهٔ وهن و سستی برای شریعت..... ۱۵۲
۲۰. جایز نبودن تراشیدن سر زنان مُجرم، تبعید و گرداندن آن‌ها در شهر..... ۱۵۳
۲۱. وابسته نبودن برخی از محرمات بر حرج..... ۱۵۴

بخش دوم:

ادله حجیت مذاق شریعت

فصل اول: قطع و حجیت آن..... ۱۵۷

۱۵۹	فصل دوم: استقرا
۱۵۹	گفتار اول: استقرا در لغت و اصطلاح
۱۶۰	گفتار دوم: حجیت استقرا
۱۶۵	فصل سوم: ادله دیگر
۱۶۵	مبحث اول: دلیل عقل از باب حسن احتیاط
۱۶۶	مبحث دوم: وجود ملاک حجیت خیر واحد در مذاق شریعت
۱۶۷	مبحث سوم: ظهور، ملاکی برای حجیت مذاق شریعت
۱۶۸	نمونه‌هایی از ظهورات در مذاق شریعت

بخش سوم:

کارکردها و سازوکارهای تشخیص مذاق شریعت

۱۷۳	فصل اول: کارکردهای مذاق شریعت از نگاه فقیهان
۱۷۳	مبحث اول: منبعی برای احکام
۱۷۴	گفتار اول: دلیل مستقل
۱۷۵	گفتار دوم: دلیلی در برابر اصل استصحاب
۱۷۷	گفتار سوم: دلیلی در برابر اصل براهت
۱۷۸	مبحث دوم: از میان‌برنده تعارض در ادله
۱۸۰	تعذی از مرجحات منصوص
۱۸۱	مبحث سوم: راهی برای شناخت اهمّ در تراحم
۱۸۳	مبحث چهارم: اثرگذاری در موضوع حکم
۱۸۴	مبحث پنجم: مقیدکننده اطلاق لفظی و مقامی
۱۸۷	مبحث ششم: تخصیص ادله عام

۱۸۸	گفتار دوم: تخصیص در ادله ثانوی
۱۸۹	مبحث هفتم: پدیدآورنده اصول
۱۹۱	مبحث هشتم: ترجیح در احتمالات معنایی روایت
۱۹۱	مبحث نهم: کشف معنایی الفاظ (ظهور سازی)
۱۹۳	مبحث دهم: کاشف علت و راهی برای قیاس اولویت
۱۹۶	فصل دوم: سازوکارهای تشخیص مذاق شریعت
۱۹۶	مبحث اول: سنت
۲۰۳	مبحث دوم: اجماع و ارتکاز فقیهان
۲۰۶	مبحث سوم: مناسبت میان حکم و موضوع
۲۰۹	مناسبت در لغت و اصطلاح
۲۱۲	مبحث چهارم: مناطات احکام
۲۱۳	گفتار اول: مناط از نگرش لغت و اصطلاح
۲۱۵	گفتار دوم: دلیل اولویت و پیوند آن با مناط
۲۱۷	مبحث پنجم: مصالح، بنیانی برای تشکیل مذاق
۲۲۰	مبحث ششم: استکشاف مذاق از راه خصلت‌ها و خلق و حوی شارع

بخش چهارم:

پیوند مذاق شرع با اصطلاحات مشابه در اهل سنت

۲۲۵	فصل اول: مقاصد شریعت
۲۲۵	مبحث اول: مقاصد شریعت در لغت و اصطلاح
۲۲۷	مبحث دوم: مقاصد شریعت و تاریخچه آن
۲۳۸	مبحث سوم: پایه‌های مقاصد شریعت
۲۳۸	گفتار اول: مصالح و مفاسد

۲۴۰	گفتار دوم: تعلیل و پیوند آن با مقاصد
۲۴۱	مبحث چهارم: انواع مقاصد
۲۴۴	مبحث پنجم: حصر مقاصد و تقداهایی بر آن
۲۵۰	مبحث ششم: راه‌های دستیابی به مقاصد (مسالك)
۲۵۰	گفتار اول: مسلک بیان نصی
۲۵۲	گفتار دوم: مسلک اوامر و نواهی
۲۵۳	گفتار سوم: مسلک استقرا
۲۵۴	گفتار چهارم: مسلک کردار پیامبر ﷺ
۲۵۴	مبحث هفتم: جای‌گاه مقاصد و اهداف
۲۵۸	مبحث هشتم: مقاصد شریعت در شیعه
۲۵۸	گفتار اول: آیات و روایات تأکیدکننده مقاصد
۲۶۱	گفتار دوم: رویکرد به مقاصد در فقه شیعه
۲۶۲	الف) فقیهان گذشته و مقاصد
۲۶۶	ب) نمونه‌هایی از فقیهان معاصر با نگاه مقاصدی
۲۷۸	مبحث نهم: شباهت‌ها و تمایزات میان مقاصد و مذاق شریعت
۲۷۹	الف) یگانگی در برخی از مصادیق
۲۷۹	ب) برخی ادله مشترک
۲۸۰	ج) دلالت برتر در هر دو اصطلاح
۲۸۱	د) پایه‌ها و اساس‌های مشترک
۲۸۲	ه) تمایزهای مذاق شریعت با مقاصد
۲۸۶	فصل دوم: استحسان و مذاق شریعت
۲۸۷	مبحث اول: استحسان در لغت و اصطلاح
۲۹۵	مبحث دوم: تاریخچه استحسان و نگاه مذاهب به آن

۳۰۴	مبحث سوم: مذاق شریعت و استحسان
۳۰۸	مبحث چهارم: نمونه‌های تطبیقی، میان مذاق شریعت و استحسان
۳۱۱	مبحث پنجم: تمایزهای دو اصطلاح
۳۱۳	فصل سوم: قیاس و مذاق شریعت
۳۱۳	مبحث اول: قیاس در لغت و اصطلاح
۳۱۵	مبحث دوم: پیشینه کاربرد قیاس
۳۱۵	مبحث سوم: راه‌های یافتن علت‌ها در قیاس
۳۱۶	یک. مسلک نص
۳۱۶	دو. مسلک ایما
۳۱۶	سه. مسلک مناسبت
۳۱۷	چهار. مسلک سبر و تقسیم
۳۱۸	پنج. مسلک طرد
۳۱۸	شش. مسلک طرد و عکس یا دوران
۳۱۹	هفت. مسلک تنقیح مناط یا الغای فارق
۳۱۹	هشت. مسلک شبه یا مشابهت
۳۱۹	نه. مسلک تحقیق مناط
۳۲۰	مبحث چهارم: شیعه و نگاه به قیاس
۳۲۲	مبحث پنجم: قیاس‌های پذیرفته شده در میان شیعه
۳۲۲	یک. سرایت به اعتبار علت منصوص
۳۲۳	دو. سرایت به اعتبار اولویت
۳۲۴	سه. سرایت به اعتبار تنقیح مناط
۳۲۷	مبحث ششم: تمایزهای قیاس و مذاق شریعت
۳۳۰	فصل چهارم: مصالح مرسله

۳۳۰	.....	مبحث اول: مصلحت و واکاوی آن
۳۳۳	.....	مبحث دوم: شیعه و مصلحت مرسله
۳۴۱	.....	مبحث سوم: مذاق شریعت و مصالح مرسله (تمایزها و شباهت‌ها)
۳۴۳	.....	فصل پنجم: نهادهای قانونی مشابه با مذاق شریعت
۳۴۳	.....	مبحث اول: روح و مفاد قوانین
۳۴۷	.....	مبحث دوم: اصول حقوقی، نهادی نوین در قانون
۳۴۸	.....	گفتار اول: تعریف اصول حقوقی و عناصر آن
۳۴۹	.....	گفتار دوم: مصادیقی از اصول قوانین و حقوقی
۳۴۹	.....	یک - جهل به قانون رافع مسئولیت نیست
۳۵۰	.....	دو - قوانین عطف به ما سبق نمی‌شود
۳۵۰	.....	سه - اصل عدالت و انصاف
۳۵۲	.....	گفتار سوم: شباهت‌ها و تمایزات اصول حقوقی و مذاق شریعت

بخش پنجم:

مذاق شریعت و چالش‌ها

۳۵۷	.....	فصل اول: چیرگی خوردورزی بر تعبدگرایی
۳۵۸	.....	گفتار اول: تعبد و معنای آن
۳۵۸	.....	یک - علت نداشتن حکم
۳۵۹	.....	دو - بودن نص
۳۵۹	.....	سه - پذیرای قصد قربت و ثواب
۳۶۰	.....	گفتار دوم: تفکیک امور عبادی از معامله‌ها
۳۶۰	.....	دیدگاه‌ها درباره توقیفی بودن احکام
۳۶۳	.....	فصل دوم: تأسیس فقه جدید

۳۶۳	دیدگاه‌ها و بررسی آن‌ها
۳۶۷	فصل سوم: برون‌رفت از ضابطه‌مندی احکام
۳۶۸	گفتار اول: نظام و عناصر آن
۳۷۰	گفتار دوم: ضابطه‌مند کردن مذاق، راه کاری برای ضابطه‌مندی اجتهاد
۳۷۱	فصل چهارم: تعارض مذاق‌ها با یکدیگر
۳۷۱	مبحث اول: تعارض و تراحم مذاق با مانند خود
۳۷۱	الف) مذاق‌های گوناگون در ابواب مختلف
۳۷۳	ب) تعارض ادعاهای مذاق
۳۷۵	ج) تراحم دو مذاق
۳۷۷	مبحث دوم: تعارض مذاق با ادله دیگر
۳۸۰	مبحث سوم: نسبت و جای‌گاه مذاق در برابر ادله دیگر
۳۸۵	نتایج پژوهش و پیشنهادها
۳۸۷	نتایج پژوهش
۳۹۷	پیشنهادها
۳۹۷	عرضه پژوهشی
۳۹۸	عرضه عملی
۴۰۱	کتاب‌نامه

نمایه

۴۲۵	آیات
۴۲۶	روایات
۴۲۷	اعلام
۴۲۳	موضوعات

پیش‌گفتار

از آن‌جا که جامعه اسلامی بسان دیگر جوامع، در گستره زمان دچار دگرگونی‌ها و تغییرهای بنیادینی شده، فقیهان را با پرسش‌هایی نو روبه‌رو ساخته است. ایشان به چاره‌اندیشی پرداخته‌اند، البته به گونه‌ای که برای گشودن مشکلات و پاسخ به پرسش‌ها، ابزارهایی را از درون خود شرع یافته‌اند.

دغدغه فقیهان، در گستره قرن‌های گذشته تا کنون، بر این بوده است که از راه‌های شرعی معتبر، به استنباط احکام بپردازند و گاه از ادله خاص و در جاهایی از ادله عام بهره گیرند. آن‌ها به این دو گونه دلیل، بسنده نکرده و از ویژگی‌ها، شیوه‌ها و رفتارهای شارع در قانون‌گذاری، اصولی فراتر از قوانین به دست آورده‌اند که هرچند در دو دسته پیشین، دلیلی را بر حکمی نیافته‌اند، به گونه یقینی، به اثبات و یا نفی آن، باور پیدا کرده‌اند. آن اصول را نه از تک‌گزاره‌ها، بلکه از مجموعه احکام یافته‌اند و نام مذاق شریعت را برای آن برگزیده‌اند.

یکی از مباحث مطرح شده از سده‌های نخستین، فهم نصوص و ادله در فرایند استنباط می‌باشد که فقیهان به آن اهتمام فراوان داشته‌اند؛ ولی همواره میان فقیهان این اختلاف وجود داشته است که آیا در استنباط احکام باید تنها به نصوص شرعی، آن هم به گونه تک‌گزاره‌ای نگریست یا این که افزون بر آن می‌باید گاهی مجموعه‌نگری نیز

کرد و در پرتو ادله، دیدی وسیع یافت و آن‌گاه به استنباط احکام پرداخت. به دیگر سخن آیا تنها باید به ظاهر ادله بسنده کرد یا این‌که این ظاهر را با توجه به روش و نگرش شارع به مسائل گوناگون تبیین کرد و سازگاری و یا ناسازگاری آن را با شرع سنجید. فقیهان در باب این موضوع به دو دسته تقسیم شده‌اند:

الف: فقیهانی که تک‌گزاره‌های شرعی را ملاک کار خود قرار داده‌اند و کاری به سازگاری آن با ملاک‌های کلی به دست آمده از شیوه شارع در جعل احکام شرع، ندارند. ب: فقیهانی که ملاک و مبنا را تنها بر ظاهر نصوص قرار نداده، بلکه به ساز و کارهای دیگری نیز پرداخته‌اند که از کلیت نصوص و ادله به دست آورده‌اند. آن‌ها به شیوه و روش شارع در قانون‌گذاری توجه کرده و از آن ره‌گذر به استنباط احکام دست یازیده و حتی آن را دلیلی برتر، نسبت به دیگر ادله دانسته‌اند. می‌توان از زمره این فقیهان، صاحب جواهر را نام برد که برای این دلیل برتر، نام «مذاق شریعت» را برگزیده است.

در بسیاری از موارد در مقام استدلال بر یک حکم شرعی، به مذاق شریعت تمسک شده است به گونه‌ای که گمان می‌شود، فقیهان به صورت ارتكازی به فهم مشترکی از این واژه دست یافته‌اند.

پرسش اصلی در این تحقیق این است که مقصود فقیهان امامی از مذاق شریعت چیست و ادله حجیت آن کدام است؟

مذاق شریعت به معنای سبک، آهنگ و روش شارع در جعل احکام است، در جایی که دلیل ظاهر و قطعی برای استناد حکم وجود ندارد، ولی از آن جایی که حکم با روش شارع در آن احکام مناسبت دارد، حکم مسئله روشن می‌شود. مذاق شریعت را می‌توان برآیند ادله عقلی و نقلی دانست که اگر به گونه قطعی باشد، از باب قطع حجت است و ظنی آن نیز در صورتی که همراه با اطمینان باشد، حجیت خود را از بنای عقلا می‌گیرد.

این اصطلاح که از معنای لغوی خود تأثیر پذیرفته، به معنای مزه‌ای است که در طول سالیان دراز از روح و کلیت شریعت برای فقیه حاصل شده است؛ به گونه‌ای که فقیه این توانایی را می‌یابد که در یک باب یا همه ابواب فقهی، دیدگاه کلی شرع و روش او را در قانون‌گذاری و جعل احکام، به دست آورد و از این ره‌گذر به استنباط احکام، پردازد.

البته توانایی یافتن مذاق شرع متوقف بر اموری مانند وابستگی احکام شرعی بر مصالح عالی نفس‌الامری و نظام‌مند بودن شریعت در کلیت خود است؛ به گونه‌ای که روشمند بودن شارع در وضع قوانین به اثبات برسد.

اگرچه در خصوص اصطلاحات مشابه با مذاق، مانند «مقاصد شریعت» بحث‌های فراوانی شده و کتاب‌هایی نیز نگارش یافته و در سال‌های اخیر نیز با عنوان «فلسفه فقه» مطالعات و تحقیقاتی صورت پذیرفته است، ولی از آن جا که اصطلاح مذاق شریعت، نو و ابتکاری می‌باشد که فقیهانی مانند سید جواد عاملی و شاگردش شیخ محمد حسن نجفی به کار برده‌اند؛ یعنی کاربرد آن به اوایل قرن سیزدهم و عصر شکست اخباری‌گری بر می‌گردد، به صورت مستقل به آن پرداخته نشده و تنها استناد به آن بسنده شده است، بدون این‌که حدود و مرزهای آن روشن گردد و یا راه‌های دست‌یابی به آن بر ملا شود.

دیگر فقیهان، به پیروی از ایشان این اصطلاح را فراوان به کار برده‌اند و اقدامی در راستای روشن‌سازی آن صورت نگرفته، تنها در دهه کنونی کوشش‌های پراکنده‌ای در این راستا شکل گرفته است؛ برای نمونه حسین صابری از محققان در مقاله‌ای از این اصطلاح به عنوان ساز و کاری برای پی‌جویی مقاصد شریعت بهره برده و تنها به یادآوری نمونه‌هایی از آن پرداخته است.^۱

۱. حسین صابری، «از مناسبت تا مذاق فقه، راه‌هایی به مقاصد شریعت»، مطالعات اسلامی، ش ۷۱، بهار ۸۵.

حکمت‌نیا از دیگر محققان، در مقاله‌ای به صورت مستقل به بحث درباره مذاق شریعت پرداخته و به برخی از کارکردها و راه‌های کشف مذاق رهنمون شده است.^۱ در این باره مجتبی حکمت، دانشجوی کارشناسی ارشد، پایان‌نامه‌ای نگاشته است که به برخی از جوانب موضوع پرداخته است.^۲ هرچند کوشش ایشان سزایند و بایسته است، بی‌نیاز کننده از واکاویدن به نظر نمی‌رسد؛ زیرا به مباحثی مانند اصطلاح‌های مانوس با مذاق شریعت در میان پیشینیان، ادله حجیت مذاق، اصطلاح‌های همانند در اهل سنت و چالش‌های پیش روی مذاق و...، نپرداخته است. در اهل سنت، هرچند افرادی مانند غزالی^۳ این اصطلاح را به کار برده، ولی دیگران درباره آن به بحث نپرداخته و شاید آن را مرادف با مقاصد شریعت شمرده‌اند. در این پژوهش بسان دیگر پژوهش‌ها، بخش‌ها و فصل‌هایی ترتیب داده شده و سیر منطقی آن رعایت شده است. در بخش اول به کلیاتی مانند چیستی مذاق شریعت از نگاه لغت و اصطلاح و دیدگاه‌های موجود پرداخته شده و تاریخچه مذاق در نگاه معصومین علیهم‌السلام و فقیهان با بیان اصطلاحاتی مورد ارزیابی قرار گرفته است. آن‌گاه به عناصر و ویژگی‌های مذاق و برخی از مذاق‌های پیشنهادی از سوی فقیهان، عنایت شده است.

ادله پیشنهادی در حجیت مذاق شریعت از مطالب بخش دوم است. بخش سوم، کارکردهای مذاق شریعت در فرایند استنباط و همچنین ساز و کارهای تشخیص آن را با یادآوری نمونه‌هایی به خود اختصاص داده است. در بخش چهارم رساله، تمایزات و شباهت‌های مذاق شریعت با اصطلاحات مشابه در اهل سنت مانند

۱. محمود حکمت‌نیا، «مذاق شریعت»، فصلنامه تخصصی فقه و حقوق، سال سوم، ش ۹، تابستان ۸۵، ص ۱۱-۲۸.

۲. مجتبی حکمت، مذاق شریعت و کارکردهای آن در گستره فقه و حقوق، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته فقه و حقوق، مدرسه عالی شهید مطهری، ۱۳۸۶.

۳. محمدبن محمد غزالی، المنخول، ص ۶۱۸.

مقاصد، استحسان، قیاس و مصالح مرسله مورد ارزیابی قرار گرفته و نهادهای قانونی مشابه نیز بررسی شده است. چالش‌های پیش روی مذاق شریعت از مباحث بخش پنجم است و نتایج و پیشنهادها، آخرین مباحث ارائه شده می‌باشند.

در پایان از همه کسانی که بنده را یاری کردند مخصوصاً دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم شعبه خراسان رضوی سپاس‌گزاری می‌کنم و از خوانندگان گرامی تقاضا دارم چنانچه در این پژوهش با کم و کاستی‌هایی روبه‌رو شدند بنده را از نصایح خود بهره‌مند سازند.

دکتر ابوالفضل علیشاهی قلعه جوقی

استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه یاسوج

www.ketab.ir